

Սմբատ Թագաւորի երկու անտիպ դրամները

(ԴՐԱՄԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԻԲՐ ՓՐՈՓԱԿԱՆՏԱՅԻ ՄԻՋՈՑ
1289-1299 ԹԹ.ՈՒ ԽՌՈՎԱԼԻՑ ՏԱՄՆԱՄԵԱԿԻՆ)

ԶԱՐԵՀ ՊՏՈՒԿԵԱՆ

Հակառակ այն իրողութեան որ Կիլիկիոյ Հայկական Պետութեան կողմէ հատանուած դրամները ենթարկուած են քննական ուսումնասիրութեան (1), ուրախալի է որ տակաւին երեւան կը բերուին նոր դրամներ, որոնք ոչ միայն կը ճոխացնեն Հայ դրամադիտութիւնը, այլ նաեւ նոր լոյս կը սփռեն պատմական դէպքերուն վրայ:

Այսպէս, վերջերս, մեր տրամադրութեան տակ ունեցանք Սմբատ Թագաւորի երկու անտիպ եւ եղակի դրամները, որոնք երեւի հազճեպով հատանուած են փրոփականտայի նպատակով, յայտարարելու համար ժողովուրդին, թէ՛ Սմբատ Թագաւոր է, եւ օրինաւոր ժառանգորդը Մեծն Լեւոնի: Ինչպէս պիտի տեսնենք, անոր յաջորդող Կոստանդին Ա.ն ալ հատանեց դրամներ՝ ծանուցանելու համար ժողովուրդին թէ ինք Թագաւոր է, եւ Սիսի բերդին տէրը:

Այս դրամներու նշանակութիւնը հասկնալու համար, ստիպուած ենք մանրակրկիտ քննել այս շրջանի քաղաքական դէպքերը: Իս-

1. Paul Z. Bedoukian, **Coinage of Cilician Armenia**, The American Numismatic Society, Numismatic Notes and Monographs, No. 147, New York, 1962. Նաեւ տես՝ այս գիրքին հայերէն հրատարակութիւնը. Զարեհ Պտուկեան, **Կիլիկեան Հայաստանի Դրամները**, Վիեննա, 1963: Paul Z. Bedoukian, **Coinage of Cilician Armenia**, Revised edition of ANSNNM No. 147, 1979.

կապէս՝ 1289-1299 թթ. ու տասնամեակը չափազանց խռովայող տարիներ եղան Կիլիկիոյ համար, եւ այս շրջանի պատմութիւնը յստակօրէն կը պատկերացուի դրամներուն վրայ:

Լեւոն Բ. մեռաւ 6 փետրուարի, 1289 թ.ին, 57 տարեկան հասակին: Ան ամուսնացած էր Լամբրոնի Հեթումի աղջկան՝ Կիր Աննայի հետ, եւ իր ամուսնութեան քսանհօթամեայ շրջանին ունեցած էր տասնչորս զաւակներ: Անոնցմէ չորսը մեռան իրենց մանկութեան տարիներուն: Մանչերէն Ներսէսը՝ ընտրեց կրօնական ասպարէզը, եւ Ալեանաքը՝ դարձաւ Լամբրոնի տէրը: Լեւոնի երեք դուստրներէն Զապէլը ամուսնացաւ Կիպրոսի Թազաւորին որդւոյն՝ Ամորիի հետ, ըմտեֆանէն ամուսնացաւ Յունաստանի մէջ իր իշխանութիւնը հաստատած խաչակիր իշխանի մը հետ, իսկ Ռիթան՝ եղաւ Բիւզանդիոնի կայսրուհի, ամուսնանալով դահաժառանգ Միքայէլին: Իսկ մնացեալ հինգ մանչերը՝ Հեթում, Թորոս, Սմբատ, Կոստանդին եւ Օշին, բոլորն ալ իրենց կարգին ժամանակաւորապէս իշխեցին Կիլիկիոյ վրայ (2):

Լեւոնի մահէն ետք, իր անդրանիկ որդին՝ Հեթում, դահ բարձրացաւ 1289 թ.ին: Հեթում կարող անձ մըն էր եւ եթէ ամբողջապէս նուիրուէր իր Թազաւորական պատասխանատուութեան, Կիլիկիոյ կացութիւնը հաւանաբար բարելաւուէր: Սակայն ան կրօնական դժբախտ հակումներ ունէր, եւ չէր ախորժեր աշխարհական զործերէ: Թէեւ Թազաւոր եղաւ, բայց կ'երեւի թէ հանդիսաւոր օծում չուղեց ունենալ: Թերեւս նոյն զկացումով չհատանեց արծաթ դրամներ, այլ՝ դոհացաւ միայն փոքրաթիւ սլիւնններով եւ սղինձէ դրամներով: Ասոնք կը կրեն՝ Հեթումի ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ դրութիւնը:

Քաղաքական կացութիւնը շատ ծանր էր: Մեմլուքները 1291 թ.ին դրաւելով Աքրան, յաջողեցան մերջ դնել խաչակիր բոլոր իշխանութիւններուն: Ասոր հետեւանքով Կիլիկիոյ հարաւային սահմանները թշնամիին դէմ կը մնային անպաշտպան:

Զիշդ էր որ Հեթումի հայրը՝ Լեւոն, 1285 թ.ին տասնամեայ (տասը տարի, տասը ամիս, տասը օր) հաշտութեան դաշինք կնքած էր Մեմլուք սուլթան Քալաունի հետ (3), սակայն անոր յաջորդ Ալ-

2. W. H. Rudt-Collemborg, *The Rupenides, Hethumides and Lusignans*, Paris, 1953. S. Der Nersessian. *The Kingdom of Cilician Armenia*, in; K. M. Setton, *A History of Crusades*, Vol. 2, Philadelphia, 1962, pp. 630-660.

3. V. Langlois, *Le Tresor des Chartes d'Armenie ou Cartulaire*, Venise, 1863, pp. 217-231.

Ալշրաֆը ժխտեց այս դաշինքը, եւ սկսաւ յարձակիլ Կիլիկիոյ սահմանային քաղաքներուն վրայ: Հեթում տեսնելով վտանգը՝ ջանաց օգնութիւն ձեռք ձգել բարեկամ պետութիւններէն: Պահուած են Հեթումի կողմէ պապին ուղղուած նամակները (4), եւ պապին՝ յորդորները Հիւրընկալ եւ Տաճարական ասպետներուն, որպէսզի այս վերջինները օգնեն քրիստոնեայ հայոց: Այս դիմումները զործնական արդիւնք մը չտուին: Նոյնպէս ապարդիւն մնացին դիմումները դաշնակից մոնղոլներուն, որոնք զբաղած էին ներքին կռիւններով:

Մեմլուքները նախ յարձակեցան կաթողիկոսանիստ Հռոմկլայ բերդին վրայ, որ կը գտնուէր Կիլիկիոյ սահմաններէն դուրս: Հակառակ հայ եւ մոնղոլ պահակազօրքի պաշտպանութեան (5), այս անուրի բերդը զբաւուեցաւ 31 Մարտի, 1292 թ.ին, քառասուն օրուայ խիստ պաշարումէ մը ետք: Հեթում չիորձեց օգնութեան հասնիլ, մասամբ թերեւս այն պատճառով, որ կ'ուզէր կաթողիկոսարանը ենթարկել Կիլիկիոյ արքայական ազդեցութեան, զայն հաստատելով Կիլիկիոյ մէջ: Մեմլուքները ջարդեցին քաղաքի ժողովուրդին մէկ մասը, իսկ Տէր Ստեփանոս կաթողիկոսը դերի տարուեցաւ իր եպիսկոպոսներուն հետ: Ժամանակակից հայ պատմիչները մեծ աղէտ կը նկատեն Հռոմկլայի դրաւումը (6), իսկ արաբ պատմիչները զայն կը նկատեն մեծ յաղթանակ մը (7):

Կ'արժէ քանի մը տող գրել Հռոմկլայի մասին: Այս բերդաքաղաքը կը գտնուէր եփրատի արեւմտեան ափին վրայ, Սիսէն մօտ երկու հարիւր քիլոմետր արեւելք: Հռոմկլան (հռոմական կլայ, կամ յունական ամրոց) կը պատկանէր Փիլարտոսի ենթակայ հայ իշխաններուն, եւ աւելի ետք՝ Եղեպիոյ լատին խաչակիր իշխաններուն: Խաչակիր դուքս Ճոսլինի կինը, որ Կոստանդինի աղջիկն էր, իր ամուսնոյն մահէն ետք, ինքզինքը ապահով չղգալով, 1149 թ.ին Հռոմկլայն յանձնեց Մովսէս հայրապետ Գրիգոր Պահլաւունիին (8):

4. V. Langlois, *Essai Historique et Critique sur la Constitution Sociale et Politique de l'Arménie*, St. Petersburg, 1860, p. 30.

5. W. Muir, *The Mamluke Dynasty of Egypt*, London, 1896, p. 45. Նաեւ տե՛ս՝ Հայ ժողովրդի Պատմութիւնը, Գ. հտք., Երևան, 1976, էջ 761:

6. Մ. Օրբանեան, *Աղգապատում*, Բ. հտք., Պէյրուք, 1960, սիւմ. 1732-1733: Դ. Ալիշան, *Հայապատում*, Վեմսիկ, 1901, էջ 500-502: Վ. Ա. Յակոբեան, *Մանր ժամանակագրութիւններ*, Ա. հտք., Երևան, 1951, էջ 65-101:

7. AL-Jazari (tr. Sauvaget), *La Chronique de Damas*, Paris, 1949, p. 15-16.

8. Մ. Օրբանեան, *Աղգապատում*, Ա. հտք., Պէյրուք, 1959, սիւմ. 1374-1377:

Ճոսլինի որդին, որ Եւրոպա էր, երբ վերադարձաւ արեւելք, ու տեսաւ որ Եդեսիոյ հողերուն մեծ մասը մահմետականներուն ձեռքն էր, որոշեց բերդը ծախել կաթողիկոսին: Այսպէս՝ կաթողիկոսը եղաւ աւատատէր իշխան մը, անկախ, եւ պատասխանատու անոր ապահովութեան: Այդ ժամանակ Կիլիկիոյ իշխան Թորոսը ծանր կոխաներու մէջ ըլլալով Բիւզանդիոնի, եւ Իկոնիոյ սուլթաններու դէմ, յարմար չսեպեց կաթողիկոսարանը հաստատել Կիլիկիոյ մէջ: Այսպէս՝ մօտ 150 տարի Հռոմկլան եղաւ զօրաւոր եւ անկախ աթոռ հայ կաթողիկոսութեան, եւ կարեւոր կեդրոն մը հայ գրականութեան եւ դիտութեան: Հռոմկլայի անկումէն ետք, կաթողիկոսարանը փոխադրուեցաւ Սիս, ուր մնաց մինչեւ 1441 թուականը, եւ ապա՝ փոխադրուեցաւ Էջմիածին (9):

Մեմլուք սուլթան Ալ-Ալրաֆ որոշեց յաջորդ (1293) տարին արշաւել Կիլիկիա: Հեթում անդրադառնալով թէ ոչ մէկ օգնութիւն կրնայ յուսալ մոնղոլներէն եւ Եւրոպայէն, շտապեց հաշտութիւն կնքել Ալ-Ալրաֆի հետ, եւ անոր յանձնել սահմանի կարեւոր բերդաքաղաքները՝ Պեհեսնի, Մարաշ, եւ Թիւ Համտուն (10):

Մեմլուքեան ճակատի վրայ դէպքերը նոր զարգացում մը արձանագրեցին սակայն: Ալ-Ալրաֆ սպաննուեցաւ նոյն տարին, եւ անոր յաջորդը՝ Քեթպոզան, ներքին հարցերով բազմադրապ, յարմար դատեց հաշտութեան նոր եզր մը դնել Հեթումի հետ, եւ անոր վերադարձուց Հռոմկլայի գերիները:

Հեթում նախընտրելով կրօնական կեանքը՝ ընդունեց կաթողիկէ դաւանանքը, եւ մտաւ Դրաղարկի վանքը: Ան անդամակցեցաւ Ֆրանսիսկեան կարգին, եւ կոչուեցաւ Եղրայր Յովհաննէս:

Հեթումի յաջորդեց իր եղբայրը՝ Թորոս: Բայց այնպէս կ'երեւի թէ ան կ'իշխէր իւր Հեթումի փոխանորդ, որովհետեւ թաղաւոր չօծուեցաւ, եւ ոչ ալ իր անունով դրամ հատանեց (11):

Քաղաքական վիճակը կը ստիպէր զօրաւոր եւ կարող անձի մը ներկայութիւնը դահլիճ վրայ, բայց Հեթումի կաթողիկէ, եւ կրօնական ըլլալը նպաստաւոր պայմաններ չէին ստեղծեր: Հակառակ ասոր՝ իշխանները համոզեցին Հեթումը որ երկրին ղեկը ձեռք առնէ կրկին, եւ տարին չանցած, 1295 թ.ին, Հեթում դուրս եկաւ վանքէն եւ կըր-

9. Նոյնը, սիւմ. 1387-1389, 1392-1394: Ա. Գ. Սուքիասեան, Կիլիկիայի Հայկական Պատուական եւ Իրաւունքի Պատմութիւն, Երևան, 1978, էջ 60-66:

10. Al-Maqrizi (tr. E. M. Quatremere), *Histoire de Sultans Mamelouks de l'Egypte*, 2 vols., Paris (1837-1845), v. 2, pp. 147-148.

11. Մ. Օրբումեան, *Ազգապատմութիւն*, Բ. հտք., սիւմ. 1754-1756:

կին ստանձնեց Կիլիկիոյ Թադաւորական դահլը :

Յայտնի էր որ մեմլուքներու սպառնալիքը Կիլիկիայէն հեռացած էր ժամանակաւորապէս միայն : Անհրաժեշտ էր օգնութիւն ապահովել կացութիւնը փրկելու համար : Այս մտածումով ան իր քոյրը՝ Զապէլը, կնութեան տուաւ Ամալրիկին, որ Կիպրոսի Թադաւորին եղբայրն էր : Աւելի կարեւոր էր մոնկոլներու զինակցութիւնը : Հեթում որոշեց այցելել Թաթարաց Պայտու խանին, բայց երբ տակաւին Պարսկաստան էր, Ղազան խանը տապալեց Պայտուն, եւ անցաւ իշխանութեան գլուխը : Հեթում ներկայացաւ Ղազանին եւ նորոգեց Հայ-Թաթարական դաշինքը (12) :

Սիս վերադարձին՝ Հեթում ուրախացաւ հոն դառնելով Բիւղանդիոնի կայսեր՝ Անդրոնիկոսի պատուիրակները, որոնք եկած էին Հեթումի քրոջ՝ Ռիթայի ձեռքը խնդրելու կայսեր որդւոյն՝ Միքայէլի համար (13) :

Յաջորդ տարին, 1296 թ.ին, Հեթում իր եղբոր՝ Թորոսի հետ ուղեւորուեցաւ Բիւղանդիոն, իր քրոջ ամուսնութեան ներկայ ըլլալու համար : Անշուշտ Հեթումի նպատակն էր նաեւ օգնութիւն խնդրել Բիւղանդիոնէն : Իր բացակայութեան, իրեն տեղակալ կարգեց յաջորդ եղբայրը՝ Սմբատը :

Հեթումի կրօնամոլութիւնը եւ նաեւ կաթողիկէ դառնալը հակառակորդներ ստեղծած էին անոր դէմ՝ Կիլիկիոյ մէջ : Սմբատ օգտադործելով պատեհութիւնը, եւ մանաւանդ քաջայնրուած Գրիգոր Անաւարդեցի կաթողիկոսէն եւ քանի մը իշխաններէ, որոշեց դրաւել դահլը : Ան Թադաւոր օծուեցաւ Սիսի Ս. Սոփիա եկեղեցիին մէջ, մեծ հանդիսութեամբ՝ բազմաթիւ եպիսկոպոսներու եւ իշխաններու ներկայութեան (14) : Հետաքրքրական է նշել նաեւ որ Սմբատ ստացաւ պապին հաւանութիւնը իր դահակալութեան համար (15) :

Հեթում եւ Թորոս լսելով Սմբատի Թադաւոր օծուիլը, փութացին Կիլիկիա, բայց Սմբատ արգելեց անոնց երկիր մուտքը : Ճարահատ՝ երկու եղբայրները վերադարձան Պոլիս, Բիւղանդիոնի կայսրէն օգնութիւն խնդրելու համար : Այս միջոցին՝ Սմբատ մեծ նուէրներով այցելեց Ղազան խանին, եւ յաջողեցաւ անոր հաւանութիւնը ստանալ իր դահակալութեան համար : Վերադարձին, Սմբատ՝

12. Տե՛ս՝ Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն, Գ. հտր., էջ 761-762 :

13. Նոյնը, էջ 762 :

14. Մ. Օրմանեան, Աղբապատում, Բ. հտր., սիւն. 1754-1759 : Ալիշան, Հայապատում, էջ 225 :

15. V. Langlois, *Essai Historique...*, p. 30.

Կեսարիոյ մէջ հանդիպեցաւ Հեթումին ու Թորոսին, որոնք իրենց հերթին նուէրներով կ'երթային Ղազան Սանին: Սմբատ ձերբակալեց երկու եղբայրները, եւ բանտարկեց զանոնք Բարձրբերդի մէջ: Թորոս շուտով սպաննուեցաւ, իսկ Հեթումի աչքերը կուրացան տաղումի հետեւանքով (16):

Յայտնի է որ Սմբատ այս քայլերը կ'առնէր, որովհետեւ ապահով չէր զգար: Շատ հետաքրքրական է տեսնել անոր ջանքերը դրամահատութեան մէջ, որպէսզի կարենայ իր դիրքը ամրապնդել: Ուզելով ժողովուրդը համոզել որ ինք Մեծն Լեւոնի օրինական յաջորդն է, ան անմիջապէս հատանեց դրամ մը, որուն ահողմին վրայ կը տեսնենք Լեւոնի անունը, անոր տիպով կոխուած, իսկ բեկողմին վրայ՝ Լեւոնի տիպը, բայց Սմբատի անունը: Այս եղակի եւ անտիպ դրամի գրութիւնն է:

Թիւ 1.— Ակողմ.— ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑԱ

Թաղաւորը բազմած առիւծազարդ դահին վրայ, հանդիպահայեաց, Թաղալիւր եւ արքայական պատմունճանով: Աջ ձեռքով՝ բռնած խաչ մը, իսկ ձախ ձեռքով՝ շուշան մը:

Բեկողմ.— ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Երկու կանգնած առիւծներ, որոնք իրարու կը նային, մէջտեղնին ունենալով խաչ մը:

Արծաթ, կշիռ 2.75 կրամ:

Թիւ 2.— Ակողմ ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Թիւ 1-ի նման Թաղաւորը նստած դահին վրայ, բայց ոտքերուն տակ կը տեսնուի աթոռակ մը:

Բեկողմ.— ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Կոխուած Թիւ 1-ի կնիքով:

Արծաթ, կշիռ 2.56 կրամ:

Տարակոյս չկայ Թէ Թիւ 1 դրամը հատանուած է Թաղաւոր օծուելէն անմիջապէս ետք, թերեւս գործածելով Լեւոնի հին կնիք մը, որ կը դառնուէր փողերանոցին մէջ: Նկատելի է որ իր ոճով՝ Թիւ 1 դրամին ահողմը շատ կը նմանի Լեւոն Ա-ի վերջին շրջանի դրամներուն: Իսկ բեկողմը՝ ունի Լեւոնի տիպը, բայց կրելով Սմբատի ա-

16. Մալուէլ Ամեցի, Հաւաքումն ի Գրոց Պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 154: Մ. Օրբմանան, Աղգապատում, Բ. հտր., սիւմ. 1754-1759: Է. Թ. Նալբանդան, Արարական Աղբիւրները Հայաստանի եւ Հարեան Երկրների Մասին, Երեւան, 1965, էջ 240-242:

նունը, ցոյց կու տայ թէ Սմբատ մասնաւոր ջանք կը թափէր ժողովուրդը համոզելու եւ սիրաշահելու համար:

Թիւ 1 եւ 2 դրամներու բեկողմը նոյն կնիքով կոխուած ըլլալը կը փաստէ թէ այս երկու դրամները իրարու յաջորդող ժամանակակից դրամներ են: Թիւ 2 դրամի ակողմը կը կրէ Սմբատի անունը, եւ տիպով կը յիշեցնէ Լեւոնի դրամները:

1

2

3

4

5

Հետաքրքրական է որ այս երկու դրամներուն յաջորդեցին նոյն ոճով կարգ մը արծաթներ, որոնք կը կրեն միայն Սմբատի անունը, իսկ բեկողմը, ընդունուած՝ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ զրութիւնը: Ապա՝ Սմբատ հատանեց կարգ մը նոր արծաթներ, որոնց վրայ թաղաւորը ձախ ձեռքին մէջ լախտ մը ունի:

Սմբատ իշխեց աւելի քան երկու տարի, թէեւ աւելի կարճ ժամանակ՝ իր օծուած թաղաւոր: Հասկնալի է որ կարճ թաղաւորութեան շրջանին ան կարողացաւ հատանել միայն փոքրաքանակ թիւով դրամներ, եւ այս պատճառով Սմբատի դրամները բաւական հազուադիւս են:

Թերեւս Սմբատ երկարատեւ չարունակէր իր իշխանութիւնը, եթէ քաղաքական պայմանները իրեն նպաստաւոր ըլլային: Անոր թաղաւորութեան առաջին տարին իսկ եղիպտացիք արշաւեցին եւ

կողոպտեցին երկիրը քանի մը անգամ (17) :

Այս դէպքերը, ինչպէս նաեւ Թորոսի սպանութիւնը առիթ առին յաջորդ եղբօր՝ Կոստանդինի, որ համակիրներ հաւաքէ եւ 1298 թ.ին ապստամբի Սմբատի դէմ: Երկու եղբայրները կռուեցան Սիսի մօտ, եւ Կոստանդին տարաւ յաղթանակը: Սմբատ ջանաց փախչիլ, բայց բռնուեցաւ եւ բանտարկուեցաւ Տոշկոնի բերդին մէջ, ուր բանտարկուած էր Հեթումը (18): Յայտնի է թէ Կոստանդին թաղաւոր օծուեցաւ թէ ոչ, բայց հետաքրքրական է տեսնել անոր մասնաւոր ճիշդ դրամահատութեան մարդին մէջ, ուր կը ջանայ իր թաղաւորութիւնը ծանուցանել ժողովուրդին:

Կոստանդին նոյնպէս զործածեց իր դրամները իւր փրօփականտայի միջոց: Ան նոյնիսկ հատանց ոսկի դրամներ, արծաթներու եւ պղինձներու շարքին:

Թիւ 3. — Ակողմ. — ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԳ. ՀԱՅՈՑ

Թաղաւորը ձիաւոր աջ կ'ընթանայ: Աջ ձեռքով վեր բարձրացուցած է սուրը, իսկ ձախով՝ բռնած ձիուն սանձը:

Բեկողմ. — ՍՍՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՅՈՐ

Դաշտին մէջ երեք աշտարակով բերդ մը.

Ոսկի, կշիռ 3.6 կրամ:

Այս ոսկի չբաղրամով Կոստանդին կը յայտարարէ թէ ինք է որ Սիսի տէրն է, եւ ոչ թէ Սմբատը: Կոստանդինի ոսկիներէն միայն երկու հատ ծանօթ են, երկուքն ալ նոյն կնիքէն հլած: Մէկը կը գտնուի Վենետիկի Միսիթարեաններու մօտ, իսկ միւսը՝ Պոլսոյ Թանգարանին մէջ:

Հետաքրքրական է որ Բասմաջեան (19) կու տայ երկրորդ ոսկիի մը նկարադրութիւնը, բայց այս երկրորդին ուր ըլլալը կը մնայ անծանօթ (20):

17. Մ. Օրբման, Աղագապատում, Բ. հտր., սիւմ. 1750-1761: Հ. Նալբանդեան, Արարական Աղբիւրները ..., էջ 242:

18. Նայմը:

19. Կ. Յ. Բասմաջեան, Հայկական Ընդհանուր Դրամագիտութիւն, Վեմե-սիկ, 1936:

20. P. Z. Bedoukian, In Search of an Armenian Gold Coin, «Armenian Numismatic Journal», ser. I. Vol. 2, Nos. 3-4, 1976, pp. 22-27. Զ. Պառլեման, Հայ Դրամագիտութեան Մուկ էջերը, «Բազմավիշ», 1972, քիւ 2-3, էջ 291-302:

Թիւ 4.— Ակողմ — ԿՈՍՏԱՆԴՆՆԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈ

Դաշտը ճիշդ թիւ 3—ին նման:

Բեկողմ — ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ է ԹԱԳՈՐ

Թաղաւորը կանգնած է, թաղակիր, եւ արքայական պատմութեամբ: Աջ ձեռքով բռնած է սուր մը, եւ ձախով՝ խաչ մը:

Արծաթ, կշիռ 2.6 կրամ:

Նորէն կը տեսնուի որ Կոստանդին կը յայտարարէ թէ սուրով հասած է արքայական աստիճանին:

Թիւ 5.— Ակողմ — ԿՈՍՏԱՆԴՆՆԻՆՈՍ ԹԱԳ

Թաղաւորը կանգնած սուրով եւ խաչով, թիւ 4—ի նման:

Բեկողմ ՇԻՆԵԼ ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ է

Պղինձ, կշիռ 2.7 կրամ:

Կան արծաթ եւ պղինձ դրամներ, տարբերակ գրութիւններով:

Կոստանդին իշխեց տարիէ մը պակաս, եւ այդ պատճառով արծաթները շատ հազուադիւտ են, իսկ պղինձները՝ հաղուադիւտ: Նկատելի է սակայն որ ան դրամահատութեան շատ կարեւորութիւն տուած է իբր իրօքականտայի միջոց: Գնահատելի է անոր դրամներուն գեղեցկութիւնը:

Դժբախտաբար քաղաքական կացութիւնը շատ վատթարացաւ: Մեմլուքները Կիլիկիա խուժեցին 1298 թ. դարնան, բայց չյաջողեցան դրաւել բերդերը: Նոյն տարուան Յունիսին յարձակեցան աւելի մեծ զօրութեամբ, եւ յաջողեցան դրաւել Համուս բերդը, եւ նաեւ շատ կարեւոր սահմանապահ թիւ Համուսը (21): Կոստանդին ստիպուեցաւ ծանր պայմաններով հաշտութիւն կնքել, մեմլուքներուն յանձնելով Ջիհան գետին հարաւային կողմը գտնուող բոլոր բերդերը — Համուսը, Թիւ Համուսը, Սարմանդիքարը եւ Մարաշը (22):

Հայ իշխանները տեսնելով որ Կոստանդին անկարող է երկիրը պաշտպանել, կրկին համոզեցին Հեթումը, — որուն մէկ աչքը բացուած էր, — որպէսզի ստանձնէ երկրին ղեկը: Կոստանդին դէպքերու զարգացումէն մտահոգ, բանտէն արձակեց Սմբատը, եւ երկու եղբայրները միատեղ Հեթումին դէմ ելան: Սակայն հայ իշխանները եւ նաեւ Տաճարական եւ Հիւրընկալ ասպետները միացան Հեթումի, եւ շահեցան կռիւը: Հեթում գերի բռնեց երկու եղբայրները, եւ զանոնք աքսորեց Կոստանդնուպոլիս, ուր մնացին մինչեւ իրենց մահը (23):

21. D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, Vol. IV, Amsterdam, 1821, p. 14.

22. Հ. Նալբանդեան, *Արարական Աղբիւրները...*, էջ 242:

23. Մ. Օրմանյան, *Աղգապատում*, Բ. հտք., սիւն. 1761-1762:

Հեթումի վերջին դահակալութիւնը սկսաւ 1299 թ.ին: Նոյն տարին թաթարներու Ղաղան իմանք արշաւեց Սուրիա, եւ Հեթում՝ իրր դաշնակից, օգնեց անոր: Միացեալ բանակները ջախջախեցին մեմլուքները, եւ Դեկտեմբեր ամսուն, հասան մինչեւ Երուսաղէմ:

Վերոյիշեալ յաղթանակներուն որպէս արդիւնք, Հեթում վերադարձեց կիլիկեան բոլոր բերդերը, որոնք յանձնուած էին մեմլուքներուն (24):

Այսպէս վերջացաւ դրամադիտական շատ հետաքրքրական՝ 1289-1299 թթ.ու տասնամեակը:

24. Հ. Նալբանդեան, Արարական Աղբիւրներ..., էջ 244:

TWO UNPUBLISHED COINS OF SMPAD (1296-1298)

ZAREH BEDOUKIAN

(Summary)

Two unique and hitherto unpublished coins from the writer's collection are of particular interest because they portray the political situation in Cilician Armenia. They belong to King Smpad (1296-1298) who usurped the throne when his brother Hetoum, the legitimate king, went to Byzantium to attend his sister Rita's wedding to Michael IX, son of the emperor Andronicus.

The two coins were obviously struck in great haste and with the obvious purpose of claiming the title and establishing his rule. In effect, they were propaganda coins. It is relevant to point out that when Smpad was later dethroned by Constantine I in a fratricidal war, the latter also issued coins (in gold, silver, and copper), claiming that he was now king and ruler of the capital city of Sis.

The article presents a critical study of the historical events during the turbulent decade between 1289 and 1299 when the five sons of king Levon II (1270-1289) fought each other for the throne and each managed to become king for a short period.